

FIGYELŐ

TŰZ A HEGYEK KÖZÖTT

Gajdos Tibor regénye

Ismét egy magyar könyv: új magyar regény, a legelső nálunk, amely a második világháború előtti évek füledt, sok ellentmondással telített és útvesztőkkel keresztezett életünket igyekszik adni egy sajátos prizmán, a katonamundérba bujtatott mozgalmi munkásember lelkén és szemszögén keresztül és később: a háborút, a népfelszabadító harcok kezdeti szakaszát. A regény hőse: proletár, aki kiszakítva a munkássors tallajából annak a nagy emberkallannak lesz kis egyede, amelyet királyi jugoszláv hadseregek neveztek s amely egy osztályállamnak volt hadserege, nem a népé. Ez a hadsereg, tele feltőlről irányított áruházzal, népek közé vert mesterséges ékekkel, tele kirívó szociális igazságtalanságokkal, kegyetlenséggel, partikuláris »különöndékekkel« — csuszik bele, fasiszta megrohantás folytán a háborúba. A vezetőitől cserbenhagyott hadsereg céltalan ide-oda menetelése fejezi ki legjobban (ezt a könyv magyszerűen érzékelteti) s az ájulás, másrészt a készülődés néhány hónapja után felcsap az országnak a részében is. Szlovéniában az ellenállás lángja, a tűz a hegyek között. Kommunisták szervezik, a munkásság élcsapata, az egyedül csoport amely tudatosítja az ellenállást, a dolgok összefüggését és amely célkitűzést tud adni az ellenállásnak, megszervezi azt. S megindul a népfelszabadító harc sok apró csatározása, amelyek sodrában ott érezzük a későbbi nagy akciókat is, s amelyek sodrában a regény néhány szereplőjét a tűzpróba legforróbb óráiban látjuk: az osztályállam által megalkozott, bebörtönzött kommunista házáját védi, a nem öntudatos és korábban levelygő parasztek kezében eldördül a fegyver és ez közelebbhozza őket igazi osztályhelyzethez minden másnál. Látjuk az áruházt, az ingadozót s mindenkit, akinek szerepe jellemző volt és tipikus ezekben az órákban. S amikor a történet proletárhősét halálos golyó járja át s lelkéből kikel a vérróza, sírja fölött egy leány, a szerelmese veszi fel a kezéből kihullott fegyvert és ő indul el — hová?

A szabadságharcosok útjára, most már tudjuk.

De akkor, 1941-ben, 1942-ben egész Európa azt kérdezte még: hová, menne visz ez az út? S választ nem tudott. A választ csak később látta meg, amikor a történelm igazolta ezer és tízezer, százezer ilyen elhatalozás és cselekvés tudatosságát, erejét és jelentőségét — de ez már nem tárgya a regénynek. A regény véget ér az ember és a hallál magasztos találkozásával, amikor az örökkévalóság betör a gyarló életbe és az egyén számára legborzasztóbb történés fölé ünnepi fényt áraszt. Véget ér a partizán csapatok embertelenül nehéz helyzetének változása után, amikor hősivé magasztosítja, két főszereplőjét és a többi szereplőt keresztül az ellenállás, a harc lényegét.

Ez a regény vonalvezetése, ezt akarta kifejezni és nagyjából ki is tudta fejezni, alakjain keresztül. Gajdos könyve háborús könyv, de nem a háborús része az, amely élményregénynek tűnik, hanem a háborút megelőző korszak. A pillanathatás nála teljes és aktív változtató erővé lesz. Benne nem az egyélmény változtatja lényegé az írást — s reméljük, hogy ez a pozitivum továbbírói sorsának útján is megmarad benne.

Cajdosnál az írói feladat nemcsak referálás; értelmet is ad: tudatosít és értelmiz. A lélektani referátum-regény analitikus eljárása helyett az esemény az, amivel az értelmezést elvégzi. Persze ezen a vonalon különböző hibákba is beleesik, de erről majd később.

Mi, akik itt olvassuk könyvét, a Vajdaságban, először is egy *szubjektív* kifogással állunk elő. Nevezetesen azzal, hogy bár magyar fiút állított a cselekmény előterébe — az ő prizmáján át játszódik le a történés nagy része — ezt mégis úgy oldja meg, hogy teljesen elvágja saját régi, civiléletbeli közöségétől. Ott a távoli Szlovéniában, az olasz ellen harcoló partizánok sorában testvéri közössége: a szlovén munkás és szlovén paraszt. Érzésünk szerint földrajzilag közelebb, Horvátországban, Szlavóniában, vagy még inkább Szerémségben — tehát Vajdaságban — megtalálta volna saját közösségének fokozottabb támogatását. Mondom, ez szubjektív kifogás: objektíven a szlovéniai határhegyek erődláncai mögött szétszóródott katonák, az ottani munkások és parasztok eo ipso ott indultak harcba. Magyar fiú is lehetett köztük és volt is. S van abban valami magasztosan szép, hogy létezett, s hogy ott is tudta hazáját védeni. Persze, nem a régi gyűlölködő, sovíniszta osztályállamot, hanem azt a földet, amelytől megfeszítulást és jobb sorsot remélt. Van ebben valami a nagyvonalú szélesértelmezésű, új hazaszeretettől, amelynek valósága még nem jutott egészen legszélesebb néptömegeink szívéig — ezek fokozatosan értik csak meg, hogy azoknak a határhegyeknek vonala ott a miénk is.

Az már objektív kifogás és elég súlyosan esik latiba, hogy a katonává lett Gábor, a mozgalmi ember, a munkás, eléggé homályosan látta meg és élte át a szlovén falut, pedig ennek — a szlovén falunak — gyökerei jelentik adott esetben az ellenállást. Nem arra gondolok, hogy a kegyetlenségek nem vihették a fiú embereit az ellenállás felé, hanem hogy nem tudatosítja eléggé eseményekkel és jellemzéssel a háborúelőtti faluképet és teremti meg ezzel az ellenállás igazi, szociális hátterét. Az írónak itt nehézséget okozott, hogy Gábornak az odavezényelt katonák prizmájában — már csak terjedelménél fogva — nem fért több. Kenesnie, és tallálnia kellett volna erre fejezeteket, mégha egyidőre el is távolodik Gábertől.

A regény első része élményregény, s mint már mondtuk, túlszűk keretek között marad. Pedig a szlovén falu gazdag tárháza lehetett annak, amit a »közönsönhatások eleven szövevényének« mondunk az irodalomban; a falvakba betűnő új szellem, az iparosodás vagyis a városba való beszívárgás, a klasszus által dirigált öncélú szövetkezeti mozgalom stb. stb. (Szóval itt az író adós maradt az osztályharc konturjainak erősebb kidomborításával, ami pedig valószínűsággá tette volna a felkélés és ellenállás igazi mágját. Az író többször hivatkozik Cankarra, hőse olvassa és olvastatja — Gábor mégsem forgatta eléggé Cankart, mert mindaz amit róla tud: kevés, deklaratív külsőség. Aki ismeri Trezihov Vorancé »Jamnica« című regényét, a háborúelőtti szlovén falunak ezt a pompás rajzát, nem hiszi hogy Cajdos szlovén faluja ugyanaz a falu. Kulákja, — Trezihov Vorancé — ligottabb és durvább, kioldása esetlenebb, papja önteltebb, gazdagparasztja makacsabb és a paraszti sorból lett proletárja szenvedélyesebb.

S ha már a túlszűk prizmáról beszélünk a könyv e részébe az író maga is megérzi, milyen szűkek ezek a keretek s hogy tudatosítson sok mindent, amivel az események ismertetése, alakjellemezése és kifejlődése vonalán adós maradt — a levélíráshoz fordul. Itt aránylag szűk területen, az epikát drámává fokozó helyzetképek helyett a leíró módszer eszközeivel sokmindent magyaráz, továbbfejleszt, tudatosít. Az események és történések összejuggásában — miután egymástól távolkerült emberek kapcsolatáról van szó — logikus és indokolt, hogy a póstára bízta a kapcsolat fennmaradását, egy regényben azonban minden megírt levél sekélyesíti a hatást, szubjektívé teszi az írást — túlsok

levelet meg éppen nehéz megbocsátani: olyan írónak, mint Gajdos, akiben megvan a képesség, hogy helyesen kikalapált jelenetekkel adja a lényegét. Mind-egyik levél — elveszett fejezet s ebben a könyvben, ebben a történetben kár minden elvesztett fejezetért. A szerző ezt maga is érti és a levelek közül kebbő-háron szenvedélyes regényjelenet. Ez viszont aláássa a levél valószínűségének, hitelességének erejét. »Regénylevelekkel«, párbeszéd-ek visszaadásával való levelezés furcsa és kevésbé hihető formája az emberek közötti kapcsolatnak, a levél lényege különben az elbeszélés és sohasem szabad benne párbeszédeket, egész regényszerűen visszaadni.

A regény első része, ha szűkebbformájú élményírás is, erős rajza a háború előtti katonaelletnek. Keserű, mint a szlovén munkáskenyér, amelyet egy helyen a katona kezébe nyomnak — s amely a legmélyebb bétkében is dohos-kukoricás volt; reménytelen, mint az ügy amelyet a katonának védenie kell; távlat nélküli, mint az a közösség, amely a nép legjobb fiait mondja és tartja ellenségnek. Itt ebben a környezetben »kicsit elszigetelten és különválva kénytelen élni a harcos ember (Lőrinc Pétert idézem), de még a magánzárka rabjaként is (s ami nem áll messze tőle, a régi katonasorban) érezniünk kell a mozgalmi embert és mögötte a tömeget«. Gajdos regényhőse mozgalmi ember: következetes harcos. Harcol kis dolgokért, kis egységekben, olyan nehéz ponton is, mint az örökké gyánakvó vezetésű régi osztályhadserég. S ment a baloldaliak ebben a keretben nem ismerhették egymást — hiszen a meggyőződés nincs senkinek a homlokára írva, legfeljebb a priusz lapjain szerepel — éppen a bormint alórmester segíti őket, azzal, hogy a csapat előtt »baloldalisággal« bélyegzi meg Gábort és ezzel lehetővé teszi, hogy a többiek felismerjék és közeledjenek hozzá. S ő lesz a kapocs közöttük. Ez pompás, jó megfigyelés.

A tétova polgári elemek, Bofán alhadnagy (hibás rangfeltüntetés, a potporucsnik fogalom szöszerezett kifejezése. Helyesebben: hadnagy) a nacionalistasovimiszta Tkalcac őrmester bemutatása: nagyon jó és valószínű. Hogy a »legkatonásabb« tisztak futottak meg először, az csak igazolása annak, mit jelentett ez a szó a régi társadalomban a legkatonásabb állapotában szadiszitikus, túlzottan aprólékos, eszmény nélküli elem volt.

Ebben a katonavilágban Gábor emberileg kissé mereven, merev tartásban áll előttünk. Mintha az író szemérmé élne benne s mintha az író nem akart volna többet adni — önmagából. Ott ahol aztán az élményregény ígazi regényre fokozódik, ahol az író már nem köti alakjával szemben a tudatlati szemérmé, s nem kényszeríti a magarákényszerített szűk keret sem — ott ahol szétvállik Gábor és Angela sorsa a fejezetek s így az események is egymással párhuzamosan, mégis külön futnak, a történet lendülete valóssággal szétlőni a szűk keretet, az alakok, a falukép és minden sokkal mozgalmasabbá lesznek és olyan erővel sodornak az ellenállási harcon keresztül a végkifejtelés felé, hogy az írás jól megírt regényt reveltál.

Kár, hogy amikor Angelát, a történet női hősnőjét megismerjük az író még egyedül Gábor szemzőgéből formálja meg és elég halványan. Voltaképpen csak Gábor lelkében él és ez nagyon szűk terület. Szerettük volna, ha ellőtt él valahol, a regény lapjain — akkor emberibb lenne számunkra és közvetlenebb. Tiszta képet rólla szintén csak a regény második részében kapunk.

Az apja és anyja elég merev mellékalkalakok, szintén csak a szűkdreszabott prizma szabja meg létüket. Ottó, aki a szlovén föld munkásának alakját képviseli, szintén inkább »deklaratív« szereplő, ő is csak a harcban tel vérből-hűsből alkotott emberi életre.

Nem viszi bele Gajdos a könyvbe a fasiszták lelketlen hadigépezetének átzuulását a határokon. Ezzel elérte volna a kölcsönhatások változatában az ellenállás értékének emelkedését, hiszen azóta tudjuk, hogy ez a hadigépezet a kényszerítés törvényszerűsége alapján megsemmisült. Az ellenállás francia,

belga, holland íróknál mégig ott látjuk a fasiszta hadigépezet vonulásának elemét: a szerző a szlovén hegyek falvaiban, távol a fő útvonalaktól az ember vadász carabinieri puskalövésével, gyújtogatásával és más kegyetlenségével érzékelteti a borzalom bevonulását s a falkában járó fegyveres csöcsések látzatfölkényét. Gajdos itt elkerült egy sablont, amit javára kell írni.

A könyv első részében az író egy helyen Rupnik-hadseregről, Rupnik alakulatról beszél. Ezek az erődépítő különleges csoport katonái — erről azonban nem szól bővebben. Mivel ezek az alakulatok később »Rupnik honvédek« néven áruzó szerepet játszottak és a népielszabadító mozgalom ellen harcoltak a fasiszták szolgálatában, erről szólni kellett volna. Ehelyett a könyvben egyetlen mondatból tudjuk csak meg, hogy Rupnik áruzó lett. Nem lehet — hogy egy példával éljünk — a mi vallóságunkban csempékekről beszélni — mondjuk — anélkül hogy lelepleznénk őket.

A szerző regényt ír, nem naplót, mégis erősen naplószerűen adja 1939 augusztusának eseményeit. Amit ebben a könyvben ezzel kapcsolatban leírt — ahogy a dolgokat érzékelteti, könnyen félreértést támaszthat az olvasóban.

S most valamit a formáról, s a könyv stílusáról. Gajdos épikus készséggel görgeti mondatait, előadása zökkenőmentes és folyamatos. Nem túlzottan telis képekkel stílusát, költői szavait; ez aztán bizonyos fókig hideggé teszi előadasmódját. Viszont sohasem vezet mellékösvényekre. A kompozíció tisztasága szempontjából ez erény — de velejár az is, hogy kissé monoton. Magában a stílusban elég kifogást találunk: a gondosság hiányát nevezetesen. Álljon itt egy bekezdés:

»A paplak a falu legszebb épülete volt. Mag a többi házban a külső ajtó egyenesen a lakás előtti benyílóba vezetett, a plébánia közepén nagy boltíves kapu állt, még kolumppal is volt rajta, mert Agneza a tisztelendő öreg cselédje mindig zárva tartotta. Stefan tisztelendő jóévtvágyú, gömbölyű ember volt és ezért a ház udvara háttulso részének tülso felében mindig rőfögőt két-három disznó. Szép kis pince is volt a lakás alatt...«

Négy volt, minden mondatban egy — ez teszi döcögössé az egyébként képszerű előadást. Ez az egyik hiba, a másik: hogy a plébánia, tehát az épület közepén: kapu állt. Kapu volt. Ez lenne tehát az ajtó is volt — és ezt akarta elkerülni. Namármost álljon itt, egész kis gondossággal kialakapálva a bekezdés:

A paplak volt a falu legszebb épülete. Mag a többi házban a külső ajtó egyenesen a lakás előtti benyílóba vezetett, a plébánia közepén nagy boltíves kapu feszült, kolumppal. Ezt meg kellett rántani, mert Agnoza a tisztelendő öreg cselédje a nagykaput mindig zárva tartotta. Stefan tisztelendő, a jóévtvágyú gömbölyű ember szerette a jó kosztot... Szép kis pince lapult a lakás alatt.

Mind ezek egy induló író hibái. Regénnyel kezdeni a megjelenést, az első megmutatókozást az olvasó előtt: nem könnyű és nem veszélytelen feladat. Megtalálni az egyensúlyt a szubjektív visszatükrözés mértékében, a plasztika domborulatait az alakformálásnál, megtalálni az irányjelzőt a meseszöves nagy rengetegében, a sok útvesztőben, figyelni a célt: mit akartam adni, kifejezni, érzékelteni, s ezt mind egyszerre, hogy biztosítsa a mű külső és belső egyensúlyát — erős művészi próbatétel. S a leírások felett a belső ellenőrzés egyedül »az önmagunk fölött tartott ítélőszék« az öncélomnak az a tétel, amit az alkotásnál semmi sem tud helyettesíteni. A megjelenés pillanatában azonban már más, újabb ítélőszék elé kerül a mű és megkezdődik a kollektív felelősség. Mi az ami az olvasóban felcseng, hat és rezonál?

S ebben a teljes értékelésben — ami leglényegesebb pontja minden értékelésnek, tehát a jelen soroknak is — Gajdos Tibort pozitív jelenségként kell üdvözölni. Írása: reális, pozitív és nevelőértékű. Alkalmatlan arra, hogy az esc-

ményeket általa helyesen értékeltük és fejlesszük önmagunkban. S mert hiszünk a fejlődésben, ismerve néhány korábbi kisebb írását, Gajdos helyét úgy kell megállapítanunk, hogy nagy utat tett meg. Megmutatta, hogy író. S minden nehézsége, részlet hibája ellenére, amelyek lekötődése a megtanulhatóság és fejlődés határain belül van — teljes joggal lépett a közönség elé.



A könyvet a fűd adta ki a Jugoszláviai Magyar Írók sorozat VII. köteteként. Az illusztrációkat Hangya András rajzolta. Magam szubjektív érzésből és elvszerűen ellenzem az ilyen munkák, általában a regények illusztrálását. Mivel egy mű vizuálisan kezdetétől foglalkoztat és elképzeléseim vannak; a rajzoló — aki szintén másként képzelt alakokkal lép az író és olvasó közé — voltaképpen megzavarja ezt a kialakult harmóniát. Hangsúlyozom, hogy ez nálam egyéni, szubjektív szempont is így bírálatomban csak mint megjegyzést érvényesíthetem: a lényeghez nincs köze. Lehet hogy mást — és ez valószínű is — éppen segít az illusztráció. Hangya erősvonalú, határozott rajzai kiegészítói a könyvnek. A címlap Pinkava Viktor kivitelezése. Rajza kissé aránytalan, színbősége túlságosan etikettszerűvé teszi az eszmeileg helyesen meg gondolt címlapoldalt.

Majtényi Mihály